

Az országos szakirodalmi információpolitika Előzetes rendszerterve és környezete

Az „információs társadalom” fogalma immár nemcsak egy Egyesült Államokból eredő szociológiai áramlat megfogalmazását takarja korunk legfőbb jelenségeinek összefoglalásaként, hanem bevonult a politika legfelső szférájába is (lásd korfui kormányfői találkozó állásfoglalásai). Magyarországon a fogalom elemzése, ismertetése, „anyagi erővé válása” a kezdet kezdetén tart. A könyvtári-informatikai szakma e tekintetben a maga által gondozott területről kiindulva hozzájárulhat az információs társadalom alakuló építményéhez egynéhány tégla lerakásával.

ELŐZETES RENDSZERTERV

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer
megvalósítására

Kézirat

1994. március–május

A következő idézet *Mádl Ferenc* volt művelődési miniszter 1994. június 8-i leveléből – „Biztosan meghatározó alapja lesz az e téren szükséges kormányzati és intézményi szintű cselekvési programoknak... más szervek konzultálásával a TPB számára megfogalmaz[va]... egy közelebbi és egy hosszabb távú operatív cselekvési programot, amelyre nézve kormányzati és más szinteken konkrét döntések kialakíthatók, meghozhatók” – akár mottójául is szolgálhatna e közlemény címében foglaltaknak.

Az MKE sárospataki vándorgyűlése, a Könyvtári és Informatikai Kamara keretében, továbbá a TMT hasábjairól [1] a szakmai közvélemény tekintélyes része már

betekintést nyerhetett a kormány mellett működő Tudománypolitikai Bizottság (a továbbiakban TPB) Szakirodalmi Információpolitikai Munkabizottságának (a továbbiakban SZIM) tevékenységébe, illetőleg legfontosabb produktumának előmunkálataiba, országos információpolitikai *Előzetes rendszertervébe* [2] (tartalomjegyzékét lásd a *függelékben*).

Az itt és most ismertetendő dokumentumot előzményei miatt bizonyos várakozás előzte meg. A tervezet teljes szövege az elképzelések szerint a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* c. folyóiratban a közeljövőben jelenik meg. Időszerű azonban, hogy a könyvtári-szakirodalmi informatikai szakma minél szélesebb körben megismerkedjen azzal a kezdeményezéssel, melynek eredményeképpen két-három évi előkészítés után a szakma távlati fejlesztése kormányzati kezdeményezésre végre oda kerül, ahova az ilyen természetű programok a fejlett országokban kerülnek: *kormány-szintre*. Erről szóló tájékoztatónkban igyekszünk a program háttérét is ismertetni, és az eredményeként keletkezett *Előzetes rendszerterv*hez néhány kommentárt fűzni.

A tervezet előkészületei önmagukban sem érdekeltek. A szakma egy része előtt ugyanis többé-kevésbé mindig világos volt, hogy a könyvtári-szakirodalmi informatika fejlesztése *globális és tárcaközi* feladat, divatos fogalommal *stratégiai* kérdés (az oktatásügyhöz hasonlóan). Ha pedig ez így van, akkor ennek már csak a *nemzetközi integrációs* törekvések miatt is meg kell teremteni országos (nemzeti – itt jegyezzük meg, hogy az angolban és franciában e két fogalom azonos) hazai integrációját. Már csak ezért is kormányzati feladat ez, nem pedig egyszerűen a piacgazdasági mechanizmus közvetlen következménye (akár bármilyen nemzetközi gazdasági, tudományos stb. integrációs program).

Az MKE 1990-ben ezt a „kormányzintre emelést” tekintette programjának. Az akkori művelődési miniszterrel folytatott konzultáció után, a pécsi vándorgyűlésen történt meg a hivatalos bejelentés.

Az indítás kétirányú volt. Az egyik kormányzati kezdeményezés: a TPB akkori elnöke, Mádl Ferenc tárca nélküli miniszter fölkerlte Rózsa Györgyöt egy tanulmány elkészítésére az országos információpolitikáról. Ennek tehát még nem volt annyira hivatalos színe, mint amilyenné a későbbiekben vált [3]. A TPB Titkársága azonban tárca- és szakmai (használoi) körözésre bocsátotta ezt az iratot, majd a szerzőt formális előterjesztés kidolgozására kérte. Az előterjesztés immár „hivatalosított” változata egyszerűs munkaként került a TPB plénuma elé [4]. A plénum, amelyen miniszterek, illetőleg képviselők vettek részt, az előterjesztést elfogadta. Egyik javaslata értelmében pedig a szakirodalmi információpolitika fejlesztési programjának gondozására tárcaközi és szakmai munkacsoportot hozott létre. Ebből lett a SZIM, Csurgay Árpádnak, az MTA akkori főtitkárhelyettesének elnöke alatt. A titkársági feladatokat Horváth Tibor az MKE elnökeként (az MKM megbízásából) látta el [5].

Az indulás másik irányát a széles körű szakmai előkészítés szolgálta. Ilyen volt egyebek mellett a miskolci egyetemi könyvtárban tartott szakirodalmi informatikai tanácskozás, ahol is a TPB titkára és az MTA főtitkárhelyettese részéről elhangzott: szükséges egy országos tervezet elkészítése, amely világos és meggyőző javaslatokkal esélyes lehet egy ilyen tervezet kormányzati szintű realizálására. A következő állomás volt az MKE már említett sárospataki vándorgyűlése.

Hogyan reagált a kormányzat mindezekre a részben szűkebb adminisztratív-használoi, részben szakmai-professzionális keretekben történt kezdeményezésekre? Az akkori művelődési miniszter, *Andrásfalvy Bertalan* ünnepi megnyitójában hivatalosan, ezúttal az MKM részéről erősítette meg a már ismert törekvéseket, saját előadásába integrálva a korábban kifejtett vonatkozó programok téziseit. Ide tartozik az is, hogy a vándorgyűlés témája ekkor „Az információ – nemzeti erőforrásunk” volt.

Ily módon a SZIM, amely összetételénél fogva egyfelől a leginkább érdekelt főhatóságokat, másfelől a szakmai társadalmi szerveket képviselte, hozzáfoghatott programtervezetének részletes kimunkálásához. Ehhez a dolog természeténél fogva nem SZIM-tag szakértőket is igénybe vett mind könyvtári, mind pedig informatikai professzionális körből. Ezt tükrözi az *Előzetes rendszerterv* konzulenseinek és elkészítőinek névsora. Külön is hangsúlyozni kell az IIFP (korábban I²F) rendkívül intenzív és magas színvonalú hozzájárulását *Bakonyi Péter*nek, az IIFP egyik vezetőjének irányításával.

Az *Előzetes rendszerterv* előzményeiről, háttéréről és környezetéről főlegesen volna bővebben részleteket ismertetni. Három dolgot azonban szükségesnek tartunk még megjegyezni. Az első: a SZIM intellektuális, professzionális és nem utolsósorban politikai függetlensége. Nem parciális érdekek, hanem szakmai vélemények ütköztek olykor heves vitákban. A második: az *Előzetes rendszerterv*nek nemcsak a fentebb ismertetett előzményei voltak, hanem a SZIM munkálataiban támaszkodhatott korábbi hasonló igényű kezdeményezések tapasztalataira is (pl. az OMFB kezdeményezte OSZIR-ra). Felhasználtunk SZIM-en kívül készült szakértői iratokat, mint például az MKM Könyvtári Osztálya keretében az úgynevezett *Világbank projekttel* összefüggő anyagokat. A SZIM egyébként a miniszter felkérésére véleményt nyilvánított a projekttel összefüggő egyes elvi kérdésekben, de nem kezdeményezett (nem bizonyos, hogy ezt jól tette). A harmadik megjegyzés: e közlemény szerzői úgy vélik, hogy a SZIM-munkálatok végterméke *helyes célt* tükröz, amiből azonban nem következik, hogy amit csináltak, azt biztosan jól is csinálták. Ez akkor derül ki, ha nem is mindenki, de leginkább a szakma többsége az *Előzetes rendszerterv*ben kialakított programot el is fogadja.

Mindenesetre e közlemény szerzői az itt és egyéb fórumokon és közleményekben ismertetett és ismertetendő szakmai programot *teljessége és koncepcionális koherensége* tekintetében – az előzmények tiszteletben tartása mellett – új szemléletű, az ország modernizációs törekvéseibe beleillő, nagy igényű vállalkozásának tartják. Nincs ehhez hasonló koncepció. Az *Előzetes rendszerterv* további sorsáról azonban a megrendelő kormányzati testület, a leginkább érdekelt főhatóságok és a szakma mondja ki a végső szót.

A SZIM a maga részéről – jóllehet tagjait még nem mentették föl – legalábbis ebben a fázisban befejezettnek tekinti tevékenységét. Ha a továbbiakban segítséget kap programjához, kész részt venni benne – legalábbis a szakértők nagy részének mentalitását ismerve.

Végül: „1927-ben már megjelent egy remek tanulmánykötet, amelynek egyik fejezete a modern magyar könyvtári és információs rendszer megteremtésének lehetőségeit taglalja. A *Hóman Bálint* tollából származó elképzelések – bár akkoriban még szó sem volt számítógépekről és CD-adatbázisokról – tulajdonképpen ma is korszerűnek tekinthetők. Fél évszázad múltán mégis alig valósult meg belőle valami. Nos, legrosszabb esetben ötven év múlva a mi tanulmányunkat is megdicsérik majd” [6].

Az *Előzetes rendszerterv* létrejöttének, munkálatainak ismertetése után magáról a programról. Elvként leszögezi, hogy a könyvtári tájékoztatás meghatározó elemként van jelen az oktatás, a tudomány, a gazdaság és a kultúra területén, mivel a nemzetközi eredmé-

nyek tárgyilagos és ellenőrizhető módon ezen a csatornán át jutnak hozzánk. A naprakész tájékozottság mind a fejlett országokhoz való felzárkózás, mind pedig fejlődésünk feltétele, a döntéshozatali mechanizmusok szakszerűségének egyik biztosítója. Biztosítja a szakmai eredmények számbavételét és hasznosítását. E tekintetben a *hazai könyvtári szolgáltatásnak nincs alternatívája*. Igen lényeges a „*meghatározó elem*” fogalma, ugyanis ez a könyvtárügy státuszának színvonalára utal.

Ezután a következőkre tesz javaslatot:

- ▶ Funkciók, a rendszer célkitűzései
- ▶ Intézményi struktúra
- ▶ Állomány
- ▶ Alapszolgáltatások
- ▶ Technológiai fejlesztés.

A tervezett országos rendszer két egymással összefüggő feladatot vállal. Egyfelől tájékozódni képes a világ teljes publikus dokumentumterméséről (szaktudományokban ezenkívül az úgynevezett szürke irodalomról is). Másfelől megszerezni és rendelkezésre bocsátani képes bármely primer információt, akárhol merül fel az igénye. E két követelmény vonja maga után, hogy az eddig többnyire autonóm működésű, gyenge könyvtárközi kapcsolatokkal rendelkező intézményeket felváltja a könyvtárközi kapcsolatok *dinamikus hálózatában* élő könyvtár, hiszen nincs olyan könyvtár, amely e követelményeknek önmagában eleget tudna tenni. A fenti alapfunkciókat csak a rendszer egésze elégítheti ki, a szolgáltatásokat bárhová eljuttatva. Ez a cél három problémát vet fel: a *hazai állományét, az intézményi szervezetét és a rendszer egészének irányítását*.

Az intézménystruktúra hálós felépítést kíván, amelyben minden könyvtár a teljes rendszer szolgáltatásainak elérési helye. Azonban nem minden könyvtár teljesítőképessége egyforma. A rendszerben ezért három módon lehet részt venni.

„*Mag-*” (vagy „*donor-*”), könyvtárként, amelyben a nagy adatbázisok működtetői nagy állománnyal és szakértelemmel, hatékony technikával rendelkeznek. A tervezet ezek közé sorolja a nemzeti könyvtárat, az egyetemi könyvtárak zömét, és az országos szakkönyvtárakat olyan szaktudományokban, ahol nincs hozzájuk hasonló jelentős egyetemi gyűjtemény. Másodsor „*közvetítő*” könyvtárak, amelyek azonban maguk is építenek adatbázisokat (pl. megyei, városi könyvtár helyismereti gyűjteményei). Végül a „*receptor-*” könyvtárak: kisvárosi, községi, iskolai könyvtárak stb.

E könyvtárakat adatátviteli vonalak kötik össze, ez adja meg a „*hálózat*” valóságos értelmét és jövőjét. A rendszernek az a tagja, amely bekapcsolódott az adatátviteli hálózatba. Ez a *struktúra* azonban teljesen más, mint a régi fenntartói hálózatok. E három csoport nem határolódik el mereven, nem kell a könyvtár homlokzatára írni, hogy ő „*receptor*” vagy más, hiszen

bárhol belépést kell biztosítani a teljes rendszerhez: kis községből, vagy egy iskolából ugyanúgy hívhatók a hazai könyvtárak nyilvántartásai, katalógusai, mintha helyben lennének. Ez megváltoztatja a hagyományos könyvtáros képét is.

Sarkalatos kérdés ezek után, hogy „bármely könyvtár” honnan szerzi meg a dokumentumokat? A tervezet ezt két úton kívánja elérni: a hazai állomány *radikális fejlesztésével* és bizonyos mértékű *koncentrációjával* (ezt követeli meg a „gyűjteményi” szemlélet), illetve egy *országos tároló- és szolgáltatókönyvtár* létrehozásával (az OSZK eddigi tárolókönyvtárának bázisán). A tárolókönyvtár erre való, nem pedig munkahelyi letétek konzerválására, vagy csak részben arra. Az, hogy a világtermés milyen mértékű hazai beszerzést kíván, szaktudományonként részben tudománymetriai vizsgálatokkal is vizsgálható, amelyek alapján tűrhető becslések adhatók.

Az ismertetett elgondolások azonban lázalomnak tűnnek, ha a könyvtárak *fenntartói* nem adják hozzájárulásukat, jóllehet beláthatják, hogy e rendszer számukra is előnyös. Ám azonnal finánciális problémák jelentkeznek: az ő pénzén miért tájékozódik számára „idegen” felhasználó? Ezért a helyi feladatokon túlműtató fejlesztést, funkciókat *központi erőforrásokból* kell finanszírozni. A könyvtárak belépését a rendszerbe a fenntartókkal kell elfogadtatni és ösztönöztetni, ún. rektori tanács, főigazgatói tanács, MTA, helyhatóságok stb. A részvételt szerződésben kell rögzíteni.

Még mindig hátravan azonban, hogy e rendszer egészének működését milyen irányítási mechanizmus biztosítsa. A tervezet erre változatokat ajánl oly módon, hogy ne sérüljön a résztvevők és fenntartók önállósága, másfelől a rendszer valóságos rendszerként működjen.

Az IIFP szakemberei erre a funkcionális működési modellre építettek az adatátviteli hálózat topográfiájának tervezetében. Programjukat egyeztetették a Matávval, figyelembe véve a várható (becsült) adatforgalmat. Az utóbbi esetében kiderült, a szolgáltatások átvitelénél nagyobb adatforgalom várható a könyvtárak „*belső*” forgalma miatt is, pl. az osztott (közös) katalogizálás bevezetésével.

A dolog természetéből következik, hogy bizonyos kérdések, mint amilyen a *szelektív fejlesztés* elve – ami nélkül a rendszer nem működőképes –, és az ehhez kapcsolódó ún. *magkönyvtárak* kijelölése, vitát váltanak ki. A fő kérdés azonban, megvan-e a koncepciónak a realitása [7]. Jóindulatú elfogultságot is számitásba véve: igen.

Jegyzetek

- [1] RÓZSA Gy.: Országos szakirodalmi információs politika. (Az MKE XXIV. vándorgyűlésén elhangzott előadás bővített változata.) = TMT, 39. köt. 11–12. sz. 1992. p. 482–487.

- R. Gy.: A TPB melletti Szakirodalmi Információs Munkacsoportról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. 7. sz. p. 5–8.
- [2] Előzetes rendszerterv. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer megvalósítására. Kézirat. 1994. március–május. [Konzultánsok]: Bakonyi Péter, Csurgay Árpád, Horváth Tibor, Rózsa György. [Készítették]: Szűcs Erzsébet (OSZK), Bakonyi Géza, Kokas Károly, Martos Balázs, Nagy Miklós, Springer Ferenc (IIFP).
- [3] A magyarországi tudományos információellátás kérdései. Előtanulmány. 1991. szept. Gépirat. 9 p.
- [4] Előterjesztés a szakirodalmi információpolitikáról. XXVII–892/91. 16 p. Miniszterelnöki Hivatal TPB XXVII–978/92. Előterjesztés... 20 p. [Elfogadva a TPB 1993. szept. 29-i ülésén] TPB Titkárság, XXVII/803/93.
- [5] Az előterjesztés úgy javasolta a SZIM létrehozását, hogy annak működtetését költségvetési plusz ne terhelje, működését egyfelől a TPB Titkársága (Bittsánszky Géza főtanácsos vezetésével), másfelől a leginkább érdekelt legfőbb állami szervek képviselői rotációs alapon vállalják

a titkárságot (MKM, OMFB, OTKA, MTA). A SZIM-ben mindenki társadalmi munkában vesz részt, a Világbank projekt kidolgozására felajánlott ún. japán segélyhez sem volt köze.

A SZIM elnöke Csurgay Árpád akadémikus (MTA), titkára Horváth Tibor (MKM–MKE), tagjai, illetve alternatív képviselői Geleji Frigyes (OMFB) és Herman Ákos (OMIKK), Bakonyi Péter és Nagy Miklós (IIFP), Mader Béla (JATE – az egyetemi könyvtárak képviselőjében), Serfőző Gusztáv és Németh Vilmos (MKM–informatika), Rózsa György (MTA), Bodó Sándor és Sóron László (MKM–könyvtár), Vásárhelyi Pál (OTKA, BME KTK), Zalainé Kovács Éva (Könyvtári és Informatikai Kamara), Gulácsiné Pápay Erika (Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ).

- [6] Magyar Hírlap, 1994. július 16. IV: Az információ – polgárjog.
- [7] Az *Előzetes rendszerterv* az érdeklődők részére máris hozzáférhető az OSZK-ban, az OPKM-ben, az OMIKK-ban és MTAK-ban addig is, amíg a közleményünk bevezetőjében említett 3K folyóiratban megjelenik.

Függelék

Preambulum

I. A könyvtárak szerepe, követelmények meghatározása, szervezeti kérdések

1. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer célja
2. A rendszer magintézményeinek szerepköre, feladatai
3. Állományelemzés, gyűjtőkori egyeztetés
4. Országos feladatkörű „tároló” és kölcsönző könyvtár
5. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszerhez tartozó tagintézmények állományának feldolgozása számítógépes adatbázisokban
6. Tájékoztatás a tájékoztatásról. Közhasznú adatbázisok építése, szolgáltatása
7. A rendszer könyvtártechnológiai követelményeinek meghatározása
8. Az egységes szolgáltatásokhoz elengedhetetlen követelmények meghatározása
9. Oktatási követelmények
10. A rendszer működtetése, igazgatása
11. Jogszabályi keretek és jogvédelem
12. Gazdaságosság. Költségbecslés

II. Számítógép, számítógép-hálózat és integrált könyvtári rendszer, 1994–2000.

1. Bevezetés
2. A magyarországi nemzeti, felsőoktatási, szakirodalmi és közművelődési könyvtárak számítástechnikai és számítógép-hálózati és/vagy egyéb kommunikációs infrastruktúrájának felmérése
3. A hazai könyvtárak nagy területű hálózati kapcsolata
4. A hazai könyvtárak elektronizációs programja
5. A könyvtárak javasolt számítógép-konfigurációja, finanszírozása

Függelékek

1. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer magintézményei (javaslat)
2. A retrospektív konverzió
3. A hatályos könyvtári, dokumentációs szabványok jegyzéke
4. Tárgyszójegyzék
5. A könyvtári szoftverekkel szemben támasztott részletes követelmények
6. A könyvtári tematikát kiegészítő, javasolt informatikai tantárgyak ismertetése

Melléletek

1. sz. melléklet: felmérő űrlap;
2. sz. melléklet: a jelenlegi számítógépes ellátottság;
3. sz. melléklet: a jelenlegi lokális számítógép-hálózati helyzet;
4. sz. melléklet: a Matáv digitális gerinchálózata;
5. sz. melléklet: a HBONE terve 1994-gyel bezárólag;
6. sz. melléklet: könyvtárak nagy területű hálózati kapcsolatai;
7. sz. melléklet: a legtöbbször keresett könyvtárak;
8. sz. melléklet: könyvtári állományok;
9. sz. melléklet: adatbázis-kezelő rendszerek;
10. sz. melléklet: információforrások;
11. sz. melléklet: egyéb szükséges közlendők.

Beérkezett: 1994. augusztus 26-án.